KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA TAFAKKURNING RIVOJLANISHI

Boriyeva Ruxsora
CHDPU San’atshunoslik
TSMG talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24411797

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur jarayonining rivojlanish xususiyatlari, uning psixologik asoslari hamda ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Kichik maktab yoshi bolaning bilish faoliyati, aqliy imkoniyatlari, mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati shakllanadigan muhim rivojlanish davri hisoblanadi.
Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, tafakkur, bilish jarayonlari, mantiqiy fikrlash, ko‘rgazmali-obrazli tafakkur, so‘z-mantiqiy tafakkur, tahlil, sintez, umumlashtirish, taqqoslash, mustaqil fikrlash, aqliy rivojlanish.

Аннотация: В статье рассматриваются психологические особенности развития мышления детей младшего школьного возраста, его основные закономерности и значение в образовательном процессе. Младший школьный возраст является важным этапом формирования познавательной активности, самостоятельного мышления и способности решать проблемные задачи.
Ключевые слова: младший школьный возраст, мышление, познавательные процессы, логическое мышление, наглядно-образное мышление, словесно-логическое мышление, анализ, синтез, обобщение, самостоятельное мышление.

Abstract: This article examines the psychological characteristics of thinking development in primary school children and its importance in the educational process. Primary school age is a significant period for developing cognitive activity, independent reasoning and problem-solving abilities.

Kirish

Insonning aqliy rivojlanishi uning atrof-muhitni anglash, voqea-hodisalar mohiyatini tushunish, mavjud muammolarga yechim topish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan belgilanadi. Ushbu jarayonda tafakkur bilish faoliyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tafakkur yordamida inson bevosita idrok etish orqali anglab bo‘lmaydigan hodisalar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlaydi, sabab va oqibatlarni tushunadi, umumiy xulosalar chiqaradi hamda yangi bilimlarni egallaydi.

Bolaning tafakkuri tug‘ilganidan boshlab uning hayotiy tajribasi, ijtimoiy muhiti, muloqoti va ta’lim-tarbiya jarayoni ta’sirida rivojlanib boradi. Ayniqsa, kichik maktab yoshi tafakkur rivojlanishida alohida ahamiyatga ega. Odatda, ushbu davr 6–7 yoshdan 10–11 yoshgacha bo‘lgan vaqtni qamrab oladi. Bola maktabga kelishi bilan uning faoliyatida muhim o‘zgarishlar yuz beradi: o‘yin faoliyati bilan bir qatorda o‘quv faoliyati yetakchi o‘rin egallay boshlaydi. Bu esa boladan bilimlarni ongli o‘zlashtirish, topshiriqlarni bajarish, savollarga javob berish, fikr yuritish va o‘z faoliyatini nazorat qilishni talab qiladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur rivojlanishi ta’lim jarayoni bilan chambarchas bog‘liq. O‘qish, yozish, hisoblash, tabiat hodisalarini o‘rganish va turli amaliy topshiriqlarni bajarish davomida bolalar yangi tushunchalarni o‘zlashtiradi, predmet va hodisalarni taqqoslaydi, ularning o‘xshash va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

farqli jihatlarini aniqlaydi. Shu orqali ularda mantiqiy fikrlash, sabab-oqibat munosabatlarini tushunish va umumlashtirish qobiliyatlari shakllanadi.

Bugungi kunda ta’limning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilangina cheklanmasdan, ularni mustaqil fikrlashga, izlanishga, savol berishga va muammolarga ijodiy yondashishga o‘rgatishdan iborat. Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur rivojlanishining psixologik qonuniyatlarini o‘rganish hamda uni qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik sharoitlarni yaratish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Maqolaning asosiy maqsadi kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur rivojlanishining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish, ushbu jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash hamda ta’lim-tarbiya jarayonida bolalarning mustaqil, mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga oid tavsiyalarni yoritishdan iborat.

Maqolada psixologik-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ilmiy qarashlarni umumlashtirish, qiyosiy tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Ish nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda maxsus eksperimental tadqiqot yoki statistik natijalar keltirilmagan.

Kichik maktab yoshi bolaning psixik rivojlanishida yangi bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola oilaviy va o‘yin muhitidan tashqari, maktab jamoasiga kirib boradi, o‘qituvchi rahbarligida tizimli bilimlarni egallaydi va o‘z faoliyatiga nisbatan yangi talablarni o‘zlashtiradi. Maktab hayoti bolaning nafaqat bilim darajasiga, balki uning xulq-atvori, hissiy holati, irodaviy sifatlari va ijtimoiy munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda bilish jarayonlari faol rivojlanadi. Diqqat asta-sekin ixtiyoriy tus ola boshlaydi, idrok maqsadga yo‘naltiriladi, xotirada mazmuniy eslab qolish imkoniyatlari kengayadi. Tafakkur esa aniq predmet va obrazlarga tayanishdan asta-sekin mavhum tushunchalar va mantiqiy munosabatlarni anglash tomon rivojlanadi.

Bu yoshdagi bolalar ko‘pincha o‘z fikrlarini aniq misollar, rasmlar va hayotiy vaziyatlar orqali tushuntirishga moyil bo‘ladilar. Masalan, tabiat hodisalarini o‘rganishda ular avvalo yomg‘ir, qor, shamol kabi bevosita kuzatgan hodisalariga tayanadilar. Keyinchalik o‘qituvchining tushuntirishi va mustaqil kuzatishlar yordamida ushbu hodisalarning sabablarini anglay boshlaydilar.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning tafakkuri bir xil tezlikda rivojlanmaydi. Har bir bolaning individual tajribasi, oilaviy muhiti, nutqiy rivojlanishi, qiziqishlari va ta’lim sharoiti uning fikrlash xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘qituvchi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish bilan birga, ularning individual imkoniyatlarini ham e’tiborga olishi zarur.

Tafakkur — insonning borliqdagi predmet va hodisalar o‘rtasidagi muhim munosabatlar hamda qonuniyatlarni umumlashtirilgan va bilvosita tarzda aks ettiruvchi bilish jarayonidir. Tafakkur yordamida inson muayyan vaziyatni tahlil qiladi, muammoning mohiyatini aniqlaydi, turli yechimlarni taqqoslaydi va asoslangan xulosaga keladi.

Tafakkur idrok va sezgidan farqli ravishda, faqat predmetning tashqi belgilarini aks ettirish bilan cheklanmaydi. U hodisalarning ichki xususiyatlari, sabab-oqibat munosabatlari va umumiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi. Masalan, bola muzning erishini kuzatishi mumkin. Dastlab u faqat muzning suvga aylanganini ko‘radi, keyinchalik harorat ta’sirida muz erishini tushunadi. Bu jarayonda bola kuzatishdan sababni anglashga o‘tadi.

Tafakkur nutq bilan ham uzviy bog‘liq. Bola o‘z fikrlarini so‘zlar yordamida ifodalaydi, savollar beradi, tushuntirishlarni tinglaydi va mantiqiy xulosalar chiqaradi. Nutqning rivojlanishi fikrlash jarayonini tartibga solish va murakkab tushunchalarni o‘zlashtirishga yordam beradi.

Tafakkur inson faoliyati davomida shakllanadi va rivojlanadi. Bola predmetlar bilan amaliy harakat qilishi, ularni kuzatishi, o‘zaro taqqoslashi, savollarga javob izlashi va mustaqil topshiriqlarni bajarishi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

orqali fikrlash tajribasini orttiradi. Shuning uchun tafakkur rivojlanishini faqat nazariy bilim berish bilan cheklab bo‘lmaydi. Bolaga mustaqil izlanish, tajriba o‘tkazish va o‘z fikrini asoslash imkoniyatini yaratish muhimdir.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkurning turli shakllari o‘zaro bog‘liq holda rivojlanadi. Bu jarayonda ko‘rgazmali-harakatli, ko‘rgazmali-obrazli va so‘z-mantiqiy tafakkur alohida ahamiyatga ega.

Ko‘rgazmali-harakatli tafakkur predmetlar bilan bevosita amaliy harakatlar bajarish orqali muammoni hal qilishga asoslanadi. Bola biror buyumni qismlarga ajratish, shakllarni birlashtirish, konstruksiyalar qurish yoki predmetlarni joylashtirish orqali muayyan vazifaning yechimini topadi. Bunday tafakkur ayniqsa maktabgacha yoshda yaqqol namoyon bo‘ladi, biroq kichik maktab yoshida ham amaliy faoliyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lib qoladi.

Ko‘rgazmali-obrazli tafakkur predmet va hodisalarning obrazlari asosida fikrlash bilan tavsiflanadi. Masalan, o‘quvchi geometrik shakllarni chizish, xaritani kuzatish, rasm asosida hikoya tuzish yoki tabiat manzaralarini tasavvur qilish orqali fikrlaydi. Ushbu tafakkur shakli bolalarning tasavvurini boyitadi va mavhum tushunchalarni tushunishga tayyorlaydi.

So‘z-mantiqiy tafakkur tushunchalar, mulohazalar va mantiqiy xulosalar asosida fikrlashni anglatadi. Kichik maktab yoshida bu tafakkur shakli asta-sekin rivojlanib boradi. O‘quvchilar matematik qoidalarni tushunish, matn mazmunini tahlil qilish, sabab va oqibatni aniqlash, umumiy xulosalar chiqarish orqali so‘z-mantiqiy tafakkur ko‘nikmalarini egallaydilar.

Mazkur tafakkur shakllari bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o‘zaro to‘ldiradi. Masalan, matematika darsida bola avval geometrik shaklni ko‘radi, uni qo‘li bilan chizadi, keyin uning xususiyatlarini so‘z bilan tushuntiradi va umumiy qoida chiqaradi. Bu jarayonda amaliy, obrazli va mantiqiy fikrlash birgalikda ishtirok etadi.

Tafakkur faoliyati bir qator aqliy operatsiyalar orqali amalga oshadi. Ular orasida tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish va tasniflash muhim o‘rin tutadi.

Tahlil — predmet yoki hodisani tarkibiy qismlarga ajratib, uning alohida xususiyatlarini o‘rganish jarayonidir. Masalan, o‘quvchi o‘simlikni o‘rganayotganda uning ildizi, poyasi, bargi va gulini alohida ko‘rib chiqadi. Shu orqali predmetning tarkibiy tuzilishi haqida tushunchaga ega bo‘ladi.

Sintez tahlil natijasida ajratilgan qismlarni yaxlit holda birlashtirish va ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashdir. O‘quvchi o‘simlikning alohida qismlarini o‘rgangach, ularning birgalikdagi vazifasini tushunadi. Tahlil va sintez bir-birini to‘ldiruvchi aqliy operatsiyalar hisoblanadi.

Taqqoslash predmet va hodisalarning o‘xshash hamda farqli belgilarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, o‘quvchilar olma va nokni taqqoslash orqali ularning umumiy jihatlari va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlaydilar. Taqqoslash bolalarda kuzatuvchanlik va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Umumlashtirish bir nechta predmet yoki hodisalarning muhim umumiy belgilarini aniqlab, ularni yagona tushuncha ostida birlashtirish jarayonidir. Masalan, olma, nok, shaftoli va o‘rikning meva ekanligini anglash umumlashtirishga misol bo‘ladi. Bu jarayon orqali bola alohida predmetlardan umumiy tushunchalarga o‘tishni o‘rganadi.

Mavhumlashtirish predmetlarning ikkinchi darajali belgilaridan chetlashib, muhim xususiyatlariga e’tibor qaratishdir. Masalan, turli rang va o‘lchamdagi geometrik shakllarning barchasida uchta tomon mavjudligini aniqlash orqali bola uchburchak tushunchasining muhim belgisini anglaydi.

Tasniflash predmet va hodisalarni muayyan belgilariga ko‘ra guruhlarga ajratishni anglatadi. O‘quvchilar hayvonlarni yashash muhiti, oziqlanishi yoki boshqa xususiyatlariga ko‘ra guruhlash orqali mantiqiy tartiblash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Ushbu aqliy operatsiyalarni shakllantirishda o‘qituvchining savollari, amaliy topshiriqlar, ko‘rgazmali materiallar va mustaqil mashqlar muhim ahamiyatga ega.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ta’lim jarayonining tafakkur rivojlanishiga ta’siri

Kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkur rivojlanishining asosiy omillaridan biri tizimli ta’limdir. Maktabdagi o‘quv faoliyati boladan yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish, ularni avvalgi bilimlari bilan bog‘lash, topshiriqlarni bajarish va o‘z faoliyati natijalarini baholashni talab qiladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar turli fanlar orqali tafakkurning yangi imkoniyatlarini egallaydilar. Matematika darslarida sonlar va miqdorlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash, masalalarni yechish va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlanadi. Ona tili va o‘qish darslarida matn mazmunini anglash, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, voqealar ketma-ketligini aniqlash va fikrni izchil ifodalash imkoniyatlari kengayadi.

Tabiiy fanlar bolalarda kuzatish, taqqoslash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va oddiy tajribalar asosida xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tasviriy san’at va texnologiya mashg‘ulotlari esa fazoviy tasavvur, ijodiy fikrlash va amaliy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta’limning rivojlantiruvchi xususiyati shundaki, o‘quvchi faqat tayyor ma’lumotni qabul qiluvchi emas, balki bilimlarni faol o‘zlashtiruvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Buning uchun darslarda savol-javob, muammoli vaziyat, kichik guruhlarda ishlash, mustaqil izlanish va amaliy topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

O‘qituvchi bolaga faqat to‘g‘ri javobni aytib berish bilan cheklanmasdan, uni javobni mustaqil topishga yo‘naltirishi lozim. Masalan, masala yechishda tayyor formulani ko‘rsatish o‘rniga, bolaning masala shartini tahlil qilishi, kerakli ma’lumotlarni ajratishi va yechim yo‘lini izohlashiga imkon berish tafakkur rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Oila va ijtimoiy muhitning tafakkur rivojlanishidagi o‘rni

Bolaning tafakkuri faqat maktab ta’limi ta’sirida emas, balki oilaviy muhit va kundalik ijtimoiy munosabatlar jarayonida ham rivojlanadi. Oila bolaning dastlabki bilim va tasavvurlari shakllanadigan, nutqi boyiydigan va atrof-muhit haqidagi tushunchalari kengayadigan muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi.

Ota-onalarning bola bilan mazmunli suhbatlar olib borishi, uning savollariga sabr bilan javob berishi, kundalik voqealarni birgalikda muhokama qilishi mustaqil fikrlashga zamin yaratadi. Bola biror hodisaning sababini so‘raganda, unga tayyor javob berish bilan birga, o‘z fikrini bildirishga undash ham foydalidir.

Masalan, ota-ona farzandiga tabiatdagi o‘zgarishlar, kundalik hayotdagi hodisalar yoki o‘qigan hikoyasi haqida savollar berishi mumkin. “Nima uchun bunday bo‘ldi?”, “Seningcha, boshqacha yo‘l bilan hal qilish mumkinmi?”, “Bu ikki hodisaning qanday o‘xshashligi bor?” kabi savollar bolaning tahliliy va mantiqiy fikrlashini faollashtiradi.

Kitob o‘qish, ertak va hikoyalarni muhokama qilish, shaxmat, konstruktorlar, mantiqiy o‘yinlar va ijodiy mashg‘ulotlar ham tafakkur rivojlanishiga yordam beradi. Bunday faoliyatlar bolaning tasavvuri, nutqi, muammoni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Oilada bolaning fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, xato qilganida uni kamsitmaslik va izlanishiga imkon yaratish muhimdir. Chunki o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan bola savol berishdan, yangi yechimlarni sinab ko‘rishdan va mustaqil xulosa chiqarishdan qo‘rqmaydi.

Xulosa

Kichik maktab yoshi bolalarda tafakkur rivojlanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Ushbu davrda bolaning bilish faoliyati kengayadi, yangi tushunchalarni o‘zlashtirish imkoniyatlari ortadi va mustaqil fikrlashning dastlabki barqaror ko‘nikmalari shakllanadi. Maktab ta’limi, oila muhiti, tengdoshlar bilan muloqot va kundalik amaliy faoliyat tafakkur rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, kichik maktab yoshidagi bolalarda ko‘rgazmali-harakatli va ko‘rgazmali-obrazli tafakkur muhim o‘rin tutishda davom etadi, shu bilan birga so‘z-mantiqiy tafakkur ham bosqichma-bosqich rivojlanadi. Bola predmet va hodisalarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va ular o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash orqali mantiqiy fikrlash tajribasini egallaydi.

Tafakkur rivojlanishida ta’lim jarayonining tashkil etilishi alohida ahamiyatga ega. O‘quvchilarni mustaqil izlanishga, savol berishga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va o‘z fikrlarini asoslashga yo‘naltiruvchi ta’lim usullari ularning aqliy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchi tomonidan ijobiy psixologik muhit yaratilishi, bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish va xatolarni o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish muhimdir.

Oila va maktab hamkorligi ham tafakkur rivojlanishining zarur shartlaridan biridir. Ota-onalarning farzandlari bilan mazmunli suhbatlar olib borishi, kitob o‘qishga qiziqtirishi, ijodiy va mantiqiy mashg‘ulotlarni tashkil etishi bolaning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, kichik maktab yoshidagi bolalarda tafakkurni rivojlantirish uzluksiz, maqsadli va tizimli pedagogik-psixologik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, faol o‘quv muhitini yaratish va mustaqil fikrlashga imkon berish kelajakda bilimli, ijodkor, tashabbuskor hamda mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — Москва.
3. Пиаже Ж. Психология интеллекта. — Санкт-Петербург.
4. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. — Москва.
5. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. — Москва: Педагогика.
6. Немов Р. С. Психология: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. — Москва.
7. Гальперин П. Я. Введение в психологию. — Москва.
8. Го‘зиев Э. Ғ. Умумий психология. — Тошкент.
9. Қодиров Б. Р. Психология. — Тошкент.
10. Bruner, J. S. (1960). The Process of Education. Harvard University Press.
11. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child. Orion Press.
12. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.